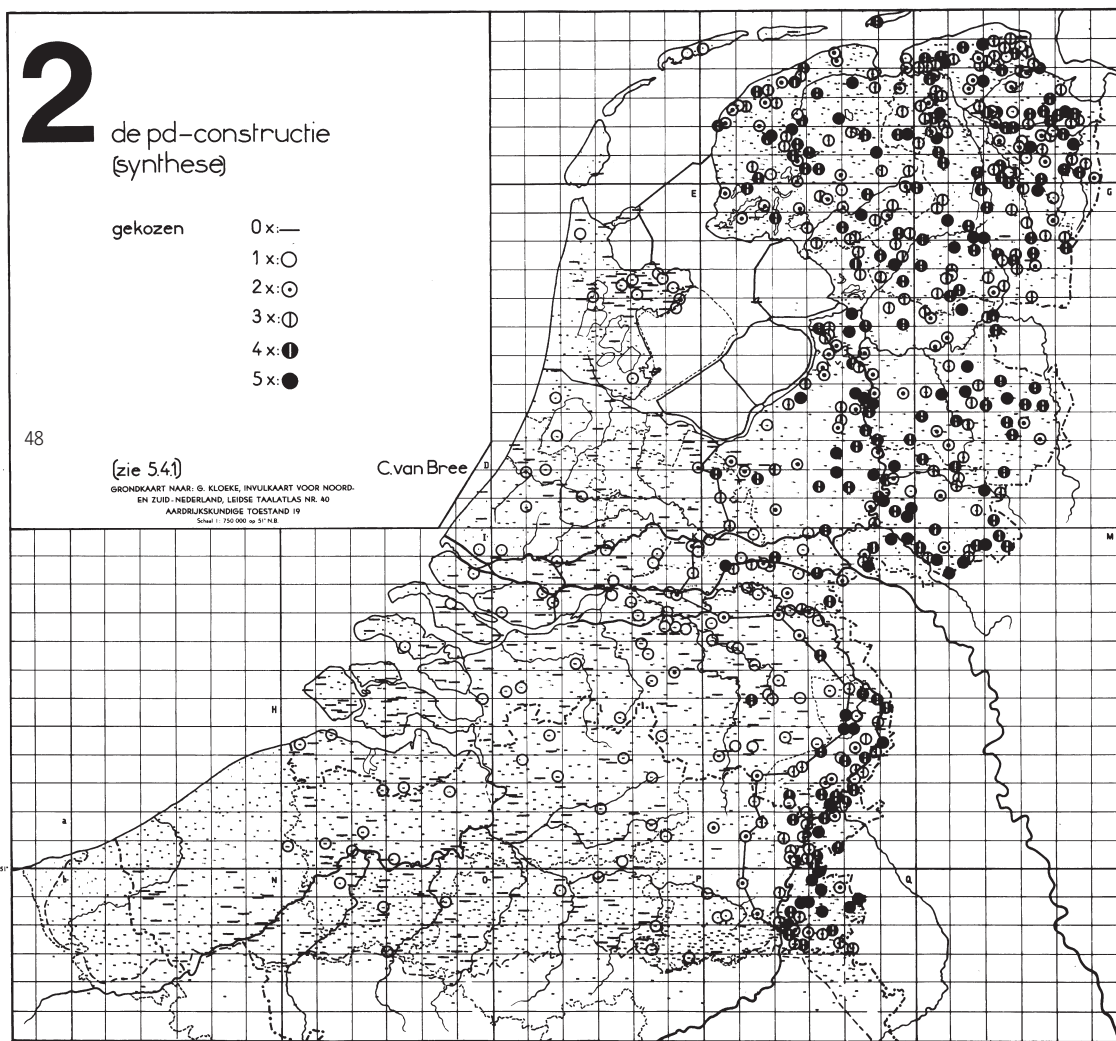

Kaart 17. Ik heb de band lek, getekend door C. van Bree in 1991.

Kaart 18. *Ik poets hem de tanden*, getekend door C. van Bree in 1991.

Jan heeft de fiets gestolen, maar is toch geen dief!

Hans Broekhuis en Leonie Cornips

We bespreken de eerste twee kaarten uit een klassiek syntactisch dialectonderzoek over *hebben*-constructies binnen het Nederlandse taalgebied. Het gaat hierbij om een constructie die de taalkundige Van Bree in 1991 de *band lek*-constructie gedoopt heeft, naar de zin *Ik heb de band lek*. Kaart 17 laat zien dat deze zin vooral in het oosten van Nederland voorkomt: het is een variant van de zin *Mijn band is lek* met het koppelwerkwoord *zijn*. In *Ik heb de band lek* is het onderwerp *ik* de ‘bezitter’ van een fiets met een lekke band; in *Mijn band is lek* wordt die bezitsrelatie uitgedrukt door het bezittelijk voornaamwoord *mijn*. Natuurlijk hoeft de *ik* in *Ik heb de band lek* niet noodzakelijk de eigenaar van de fiets te zijn met de lekke band; hij/zij kan de fiets ook van de buurvrouw geleend hebben; hetzelfde geldt voor de persoon die in *Mijn band is lek* aangeduid wordt met *mijn*.

De *band lek*-constructie heeft een specifieke betekenis die onvertaalbaar is in het westelijk Nederlands. In *Ik heb de band lek* is dat niet goed te zien maar wel in een zin als *De poes heeft de ogen rood*. Het opvallende aan *De poes heeft de ogen rood* is dat deze zin uitdrukt dat de poes *tijdelijk* rode ogen heeft, terwijl de westelijk Nederlandse zinnen *De poes heeft rode ogen* of *Zijn ogen zijn rood* onduidelijk zijn: zonder verdere informatie weten we niet of de poes vanwege een vechtpartij even rode ogen heeft gekregen (de tijdelijke oostelijke variant in *De poes heeft de ogen rood*) of al vanaf zijn geboorte rode ogen heeft. *De poes heeft de ogen rood* is dus eenduidig in betekenis – de poes kan nooit een

albino zijn – terwijl de westelijke varianten ambigu zijn.

Een tweede type constructie illustreren we met *Ik poets hem de tanden*. Deze constructie noemt men de possessieve datief-constructie; de naam van de constructie verwijst naar het feit dat *hem* (de datief of meewerkend voorwerp) fungeert als de ‘bezitter’ van het lijdend voorwerp *de tanden*. Opnieuw laat de zin *Ik poets zijn tanden* zien dat de bezitsrelatie ook met het bezittelijk voornaamwoord *zijn* uit te drukken is. Kaart 18 toont dat de possessieve datief opnieuw vooral in het oosten van Nederland voorkomt.

50 Wanneer we de geografische distributie van de zinnen *Ik heb de band lek*, *De poes heeft de ogen rood* en *Ik poets hem de tanden* in de twee kaarten met elkaar vergelijken, is duidelijk te zien dat deze vrijwel identiek is. Dit is wellicht niet zo verrassend als we bedenken dat het onderwerp van *hebben* in het Nederlands veel gemeen heeft met het meewerkend voorwerp. Het onderwerp *Jan* in *Jan heeft het boek* lijkt bijvoorbeeld dezelfde betekenisrol te dragen als het meewerkend voorwerp *Marie* in *Jan geeft Marie het boek*: van beide zinnen weten we dat *het boek* (lijdend voorwerp) zich ergens bij (in het ‘bezit’ van) het meewerkend voorwerp *Marie* (in *Jan geeft Marie het boek*) en bij het onderwerp *Jan* (in *Jan heeft het boek*) bevindt.

Wanneer we nu aannemen dat de overeenkomst in betekenisrollen van *Marie* als meewerkend voorwerp in *Jan geeft Marie het boek* en van *Marie* als onderwerp in *Marie heeft het boek* niet willekeurig is, maar dat het onderwerp van *hebben* altijd een soortgelijke semantische functie heeft als een meewerkend voorwerp, dan is de overlap in de geografische distributie van de zinnen *Ik heb de band lek* en *Ik poets hem de tanden* in de twee kaarten uit Van Bree geen toeval. Omdat de *band lek*-constructie een bezitsrelatie tussen het onderwerp *ik* (met semantische eigenschappen van het meewerkend voorwerp) en het lijdend voorwerp *de band* impliceert, veronderstellen we dat deze constructie alleen mogelijk is in die variëteiten van het Nederlands die ook een dergelijke bezitsrelatie kunnen uitdrukken als in *Ik poets hem de tanden* tussen een meewerkend voorwerp *hem* (possessieve datief) en het lijdend voorwerp *de tanden*. Dat een onderwerp als ‘ik’ net als in

de *band lek*-constructie ook als ‘bezitter’ kan optreden, kan overigens onafhankelijk aangetoond worden doordat voorbeelden als *Ik poets hem de tanden* een passieve vorm kennen met het werkwoord *krijgen*: in *Ik kreeg de tanden gepoetst* kan het onderwerp *ik* weer geïnterpreteerd worden als ‘bezitter’ van *de tanden* (het lijdend voorwerp).

De kaarten in Van Bree (1981) verschillen van veel dialectkaarten doordat ze niet alleen aangeven of de constructie voorkomt, maar ook met welke frequentie. Hierdoor laat Van Bree zien dat de kaarten geen scherpe grens tussen het westen en oosten hebben maar dat de overgang geleidelijk is. Hoewel Van Bree hierin zorgvuldig is, kennen dialectkaarten in het algemeen grote beperkingen. In dialectonderzoek wordt vaak aan slechts een of twee sprekers per plaats hun mening over specifieke zinnen gevraagd. Toch worden die gegevens naar het hele dorp, stad of gebied gegeneraliseerd. Ook selecteert een dialectoloog/taalkundige bij voorkeur oude sprekers die in een klein dorp of agrarische plek geboren en getogen zijn. Zo ontstaat van oudsher de indruk dat alleen oude sprekers en dan met name mannen de kernleden van een gemeenschap zijn en komen we dus niet te weten hoe jongere vrouwen, mannen en kinderen spreken. Dit type onderzoek, en dus ook de dialectkaarten, versterkt het idee dat een informant pas een ideale spreker van het dialect is als hij niet mobiel is en geen contact met het Nederlands lijkt te hebben. Toch spreken de meeste Nederlandse dialectsprekers het Nederlands naast een dialect en beide taalvariëteiten beïnvloeden elkaar voortdurend.

Bovendien dwingt de methode van bevraging af dat de sprekers slechts informatie kunnen geven over de constructie waarin de onderzoeker geïnteresseerd is; we krijgen geen informatie over de individuele variatie of de sociale betekenis die taalvariatie voor sprekers heeft. Immers, sprekers kunnen dagelijks uit meer oostelijke en westelijke varianten kiezen afhankelijk van met wie ze spreken, waarover, in welke context en bij welke groep(en) ze lokaal, regionaal, en sociaal willen horen.

Een probleem met kaart 17 en 18 – zoals met alle kaarten – is ook dat de onderzoeker (on)bewust op zoek gaat naar de in zijn/haar bele-

ving meest exotische verschijnselen. Zo lijken de *band lek*-zinnen erg vreemd voor het westelijke Nederlands, maar ze zijn het eigenlijk niet; in *Ik gaf Peter een klap op de/zijn schouder* vinden we een soortgelijke relatie tussen *Peter* (meewerkend voorwerp) en het zinsdeel *de schouder*.

52 Bovendien kent het westelijk Nederlands ook een variant van de *band lek*-constructie, namelijk een zin als *Jan heeft het raam open*, dat min of meer synoniem is aan *Het raam is open*. Ook hier heeft Jan (onderwerp) een bepaalde relatie met *het raam* (lijdend voorwerp) en is er een alternantie tussen de werkwoorden *hebben* en *zijn* (als koppelwerkwoord). Dialectologen leggen dus zinnen voor en beelden resultaten daarvan op kaarten af waarmee zij de aandacht vestigen op de mate waarin taalvariëteiten van elkaar verschillen terwijl zij minder oog lijken te hebben voor de mate waarin ze met elkaar overeenkomen.

Een tekortkoming van kaarten als 17 en 18 is dus dat ze het contrast binnen het Nederlandse taalgebied benadrukken, maar geen continuïteit laten zien. Bovendien is er ook BUITEN Nederland continuïteit. Zoals Cor van Bree al opmerkte, is zowel de *band lek*- als de possessieve datief-constructie wijdverbreid in het Duitse taalgebied maar zien we dit nooit terug op getoonde kaarten.

Dialectkaarten suggereren dus vaak dat (bepaalde) dialecten exotische afwijkingen vertonen van een ‘normaal’ patroon, namelijk het Algemeen Nederlands. Dit is opmerkelijk omdat er soms goede redenen zijn om aan te nemen dat het juist andersom is en dat het Algemeen Nederlands het afwijkende patroon is. Dit is bijzonder duidelijk in het geval van de *band lek*-constructie. Neem het voorbeeld uit de titel van dit stukje: *Jan heeft de fiets gestolen*. Sprekers van het Algemeen Nederlands kunnen deze zin alleen interpreteren als de voltooide tijd van de zin *Jan steelt de fiets*. Sprekers van de oostelijke variant van het Nederlands, daarentegen, kunnen deze zin ook interpreteren als *band lek*-constructie, dat wil zeggen op dezelfde manier als de koppelwerkwoordconstructie *Jans fiets is gestolen*.

Wanneer we terug in de tijd gaan, blijkt dat deze wijze van interpretatie in het Oudnederlands de meest normale is. Neem het beroemde

zinnetje *Hebban olla uogala nestas hagunnan hinase hic enda thu ...* Onder dwang van het hedendaags Algemeen Nederlands wordt dit zinnetje meestal uitgelegd als een voltooid tijd: ‘hebben/zijn alle vogels nesten begonnen behalve ik en jij’. J.Ph. van Oostrom (niet mediëvist Frits van Oostrom, maar zijn vader) wijst er in een artikel uit 1983 terecht op dat deze interpretatie anachronistisch is en stelt een interpretatie voor die heel dicht komt bij die van een *band lek*-constructie. Wij zouden die willen parafaseren als *band lek*-constructie: *Alle vogels hebben de nesten in aanbouw, behalve ik en jij*, of als koppelwerkwoordconstructie: *De nesten van alle vogels zijn in aanbouw, behalve dat van jou en mij*.

Het feit dat het oosten van Nederland zich wat betreft het gebruik van de *band lek*- en possessieve datief-constructie aansluit bij het Duitse taalgebied en bij de oudere taalfasen van het Nederlands/Germaans suggereert dat niet deze dialecten maar het Algemeen Nederlands langzamerhand bijzonder gedrag is gaan vertonen.